

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za slovenistiko

Smer: Univerzitetni študijski program prve stopnje:

Slovenistika – D (Primerjalna književnost in literarna teorija)

Nika Vremšak

Fantastika v romanih Ferija Lainščka

Diplomsko delo

Kranj, avgust 2014

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za slovenistiko

Smer: Univerzitetni študijski program prve stopnje:

Slovenistika – D (Primerjalna književnost in literarna teorija)

Nika Vremšak

Fantastika v romanih Ferija Lainščka

Diplomsko delo

Mentorica: red. prof. dr. Alojzija Zupan Sosič

Kranj, avgust 2014

KAZALO

KAZALO	3
ZAHVALA.....	4
POVZETEK	6
UVOD	7
O PISATELJU.....	7
OPREDELITEV FANTASTIKE	8
Fantastika po Tzvetanu Todorovu	8
Magični realizem	8
Magični realizem in fantastika po Beatrice Amaryll Chanady.....	10
FANTASTIKA V LAINŠČKOVIH ROMANIH.....	11
Ptič, gosi in voda v <i>Ki jo je megla prinesla</i>	13
Ptica.....	14
Voda	15
Magda Gregorjan – ta, ki jo je megla prinesla	16
Bela violina in skrivnostna Fikale v <i>Namesto koga roža cveti</i>	17
Prekmurje in reka Mura v <i>Ločil bom peno od valov in Muriši</i>	18
SKLEP.....	20
VIRI IN LITERATURA	21
VIRI.....	21
LITERATURA.....	21

ZAHVALA

Za vso strokovno pomoč in nasvete pri pisanju diplomskega dela se zahvaljujem mentorici red. prof. dr. Alojziji Zupan Sosič, posebna zahvala pa gre tudi mojim najbližjim, ki so me ves čas podpirali in vzpodbujali.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Nika Vremšak izjavljam, da sem diplomsko delo z naslovom *Fantastika v romanih Ferija Lainščka* napisala samostojno, s pomočjo navedene literature in pod vodstvom mentorice.

V Kranju, avgusta 2014

Nika Vremšak

POVZETEK

Ključne besede: fantastika, magični realizem, pokrajinska fantastika, Prekmurje

V diplomski nalogi sem obravnavala štiri romane Ferija Lainščka, v katerih se pojavljajo elementi fantastike: *Namesto koga roža cveti* (1991), *Ki jo je megla prinesla* (1993), *Ločil bom peno od valov* (2003) in *Muriša* (2006). Pojem fantastike sem najprej razložila, ga primerjala z magičnim realizmom in navezala na pojem pokrajinske fantastike. Njene elemente sem v obravnavi posameznih romanov izpostavila in jih med seboj tudi primerjala. Osredotočila sem se na vodo in ptiče v *Ki jo je megla prinesla*, belo violino in skrivnostno ciganko v *Namesto kogaroža cveti* ter Prekmurje in Muro v romanih *Ločil bom peno od valov* in *Muriši*.

UVOD

Svet Lainščkovih romanov je svet skrivnostnega, mističnega in magičnega Prekmurja, svet ravníc, močvirij, šaša in reke Mure. Je svet, ki je buril mojo domišljijo in svet, v katerega sem kot bralka vedno rada vstopala in se potem znova vračala. O Lainščkovih romanih je bilo napisanih že kar nekaj diplomskih del, zato svojega posvečam fantastiki, ki se napaja prav iz omenjene specifike Prekmurja in o kateri se je do sedaj govorilo le v okviru drugih tem.

O PISATELJU

Feri (Franc) Lainšček se je rodil 5. oktobra 1959 v Dolencih na Goričkem. Po končani gimnaziji v Murski Soboti in neuspešno opravljenih sprejemnih izpitih na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost se je vpisal na študij novinarstva na FSPN (današnja Fakulteta za družbene vede). Bil je sodelavec v dnevno-informativnem uredništvu Radia Ljubljana. Leta 1992 je skupaj s prijateljem Francijem Justom ustanovil *Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc*, ki se ukvarja predvsem z založniško dejavnostjo, organizira pa tudi vsakoletnosrečanje slovenskih mladinskih pisateljev *Oko besede*, na katerem se podeljuje *Večernica*, nagrada za najboljše slovensko mladinsko literarno delo preteklega leta (Kos 1996: 249).

Lainšček je znan predvsem kot romanopisec, uveljavil pa se je tudi na področju poezije, mladinske književnosti, kratke proze, radijske in lutkovne igre, je avtor številnih filmskih scenarijev in tekstopisec popevk ter šansonov.

Za njegovo prozo so značilni tematizacija Prekmurja, elementi fantastike, ki so povezani s to pokrajino, arhaični vaški svet, motiv močvirij in ravníc, pogosto se pojavlja tudi motiv ciganov.

Od leta 1993 ima Feri Lainšček status samostojnega ustvarjalca v kulturi.

Za svoje literarno delo je prejel več priznanj in nagrad, med njimi Kajuhovo nagrado za roman *Raza*, nagrado Prešernovega sklada za roman *Ki jo je megla prinesla*, Kresnikovo nagrado za romana *Namesto koga roža cveti* in *Muriša*, nagrado Sklada Vladimirja Slejka za roman *Astralni niz* ter nagrado Večernica za zbirko pravljic *Mislice*. Njegovi romani so prevedeni v madžarščino, angleščino, nemščino, hrvaščino, češčino, španščino in katalonščino, pravljice (izšle so v zbirki *Med Muro in Rabo*, ki jo je izdala založba Franc-Franc) pa tudi v porabščino.

Po romanih *Namesto koga roža cveti*, *Ki jo je megla prinesla*, *Vankoštanc*, *Nedotakljivi* in *Petelinji zajtrk* so bile narejene tudi filmske adaptacije.

OPREDELITEV FANTASTIKE

Fantastika po Tzvetanu Todorovu

Literarni teoretik, strukturalist, zgodovinar in esejist Tzvetan Todorov je najbolj znan po svoji opredelitvi fantastike, ki je še danes temelj raziskovanju fantastike v literaturi. V delu *Introduction à la littérature fantastique* vpelje pojma *čudno* in *čudežno*, fantastiko pa opredeli kot omahovanje med tema dvema pojmomoma.

Fantastično v širšem smislu vedno prestopa neke meje naravnih zakonov, razuma, človekovih izkušenj logike realnega sveta. Za Todorova je fantastičen katerikoli dogodek, ki se zgodi v našem (naravnem, konvencionalnem) svetu in se nam zdi nadnaraven, vendar je obstoj tega fantastičnega dogodka omejen samo na trajanje junakovega oziroma bralčevega dvoma, ali se je nadnaravni dogodek resnično zgodil ali ne (Zupan Sosič 2006: 73). Ko v naravnem svetu pride do pojava, ki ga z zakoni narave junak ali bralec ne moreta razložiti, se pojavita dve možnosti: gre za zablodo, plod domišljije, pri čemer zakoni sveta ostanejo nedotaknjeni, ali pa je ta dogodek del realnosti, v tem primeru obstajajo zakoni sveta, ki junaku ali bralcu niso znani.

Iz junakove oziroma bralčeve negotovosti, omahovanja med naravnim in nadnaravnim izhajajo trije različni načini fantastičnega (v ožjem smislu). Če ima nenavadni dogodek razumsko razlago, je literarno delo *čudno*¹, če dogodek nima razumske razlage in je treba sprejeti neke nove zakone realnosti, pa gre za fantastično *čudežno*. *Fantastično* je vmesna stopnja med čudnim in čudežnim (Zupan Sosič 2006: 73).

Magični realizem

Pri slovenskih »pokrajinskih« pisateljih, kot nekateri imenujejo Lainščka, Tomšiča in Žabota, pisateljih, ki se ukvarjajo s Prekmurjem, Istro in Prlekijo, se pojavlja problem natančne opredelitve fantastike, saj je literarna kritika njihova dela ob izidu označevala za romane magičnega realizma (Zupan Sosič 2006: 70).

¹Todorov kot primer navede sanje, iluzije, vpliv drog, norost.

Problem se pojavi že pri sami opredelitvi magičnega realizma. Nekateri vanj prištevajo pretežno pisce latinskoameriškega sveta, kot so Alejo Carpentier, Carlos Fuentes, Juan Rulfo, Julio Cortázar in Gabriel García Márquez. Slednjega roman *Sto let samote* velja za osrednje delo magičnega realizma. »V zadnjih desetletjih se pojem magičnega realizma vse bolj širi in uporabljajo ga tudi za avtorje, ki niso iz Latinske Amerike. Najskrajnejša takšna pojmovanja ga odkrivajo že pri Bulgakovu, Kafki in celo Proustu, med evropskimi pisci pa še pri Calvinu, Kunderi in Grassu.« (Virk 2000: 118.) Zaradi vseh teh širitev postaja pojem nepregleden, zato ne preseneča ideja, da bi lahko stroka pojem magični realizem kar zavrгла. Virk (2000: 121–124) po Saldivarju (1991) o zgodovini magičnega realizma govori kot o štirih razvojnih zamahih.

1. razvojni zamah se je pojavil v obdobju avantgardnih gibanj v Evropi z nemškim umetnostnim zgodovinarjem in likovnim kritikom Franzem Rohom. Roh je lastnosti magičnega realizma razložil s pomočjo tabele opozicij med magičnim realizmom in »navadnim« realizmom. Te opozicije so: (realistična) zgodovina v nasprotju z mitom in legendo (magični realizem), mimetičnost in fantastičnost, familiarizacija in defamiliarizacija, empirizem in misticizem, logika in magija, pripoved in meta-pripoved, obvezni konec in odprti konec, racionalizacija in imaginacija, vzrok, učinek in indeterminacija.

2. razvojni zamah se povezuje s sorodnima konceptoma, ki sta v štiridesetih letih prišla iz Evrope v Ameriko: *realismo magico* in *lo real maravilloso* (magični in čudežni realizem, tudi čudežna realnost). Vpeljala sta ju Arturo Uslar Pietri in Alejo Carpentier kot oznaki za kulturo staroselcev na območju Latinske Amerike. Carpentier je bil v Parizu v stiku z nadrealizmom, kjer je prevzel Bretonov koncept »le merveilleux«. Po njegovem mnenju je namreč »druga realnost«, ki so jo nadrealisti raziskovali z avtomatskim pisanjem (kot to, kar je pod plastjo vidne resničnosti), v Latinski Ameriki zgolj del vsakdanjika. O razliki med magičnim realizmom in nadrealizmom piše tudi Chanadyjeva (1985), ki pravi, da je razlika med njima v tem, da iracionalna podoba sveta pri prvem predstavlja prvinsko ameriško mentaliteto, pri drugem pa ustreza evropski vraževernosti. Magični realizem je utemeljen v urejeni, čeprav iracionalni perspektivi, nasprotno pa nadrealizem prinaša 'umetne' kombinacije.

3. razvojni zamah je najpomembnejši, saj so v njem nastale pomembne teoretične opredelitve, v tem času pa je nastala tudi večina romanov magičnega realizma. Začel se je, ko je Angel Flores leta 1955 objavil esej *Magični realizem v latinskoameriški prozi* in z njim uvedel pojem v literarno vedo. Za Floresa je magični realizem avtentičen izraz Latinske Amerike,

zanj je značilen spoj realizma in fantastike. Od vsakdanjega realizma pa se loči po tem, da skuša vsakdanje in navadno transformirati v nerealno in nenavadno. Drugo zelo pomembno opredelitev magičnega realizma v eseju *Magični realizem v latinskoameriški literaturi* poda Luis Leal. Razlikuje med magičnim realizmom in fantastiko, kot jo pojmuje Tzvetan Todorov. Pri magičnem realizmu ni »šoka« oziroma tako imenovanega »omahovanja«, značilnega za fantastiko, kjer sta realni in fantastični svet jasno ločena, ampak gre za razširjeni pojem resničnosti.

V 4. razvojni zamah sodijo postmodernisti Toni Morrison, Arturo Islas in Maxine Hong Kingston, pisce, ki praviloma ne prihajajo iz Južne Amerike in ne ustvarjajo v njej.

Značilnost romanov magičnega realizma torej je, da problematizirajo evrocentrični diskurz. V ta namen oživljajo predkolumbovsko kulturo prvotnih indijanskih ljudstev, njihov mitičen, magičen in arhaičen svet. To dosegajo s tematizacijo mita, mitološke časovnosti in alternativne zgodovine. Linearni evropski čas je razpršen, v romanih se eksplicitno pojavlja ciklični čas, kakršen je značilen za mite. Magični realizem s tem poskuša ohraniti mitsko zavest o celovitosti sveta. Pri tem je pomembno, da ti miti niso temeljni, ampak pluralistični: prostora ne zapirajo, ampak ga odpirajo.

Magični realizem in fantastika po Beatrice Amaryll Chanady

Natančno teorijo fantastike in magičnega realizma je razvila Beatrice Amaryll Chanady. Zavzela je stališče, da je magični realizem, podobno kot fantastika, bolj literarni način (*mode*) kot pa specifična, zgodovinsko določljiva zvrst, zato ga raziskuje v odnosu do nje, in sicer pod vplivom teorije fantastičnega, kot jo je razdelal Todorov. Fantastiko najprej razloči od pravljičnice in znanstvene fantastike, saj je fiktivni svet slednjih dveh tako drugačen od našega, da se ne sprašujemo po tem, kaj je v njem mogoče in kaj ne. V fantastiki pa je prevladujoča podoba sveta zelo podobna našemu svetu in zakoni verjetnosti se ujemajo z našimi, vendar na podlago tega logičnega sveta pripovedovalec nanaša raven realnosti, ki je racionalno ne moremo sprejeti. To je svet, ki nasprotuje svetu razuma, na katerega smo navajeni.

Chanadyjeva vzpostavi 3 kriterije fantastike:

1. Kriterij naravnega in nadnaravnega, navzočnost dveh različnih ravni realnosti v tekstu.
2. Kriterij antinomije, hkratne prisotnosti dveh konfliktnih kodov v tekstu. Po Todorovu se mora namreč bralec odločiti, ali bo sprejel nadnaravno v tekstu in zato omahuje, se

obotavlja. Chanadyjeva temu oporeka in uvede pojem antinomije. Pripoved je razumljena glede na dva koda percepcije, med katerima bralec ne omahuje.

3. Kriterij avtorjeve molčečnosti: avtor ne pove vseh podatkov, skrivnost ostane nepojasnjena.

Na podlagi tega Chanadyjeva vzpostavi še 3 kriterije magičnega realizma:

1. Kriterij naravnega in nadnaravnega: implicitni avtor v magičnem realizmu je analogen tistemu v fantastiki, saj oba opisujeta situacije, v katere ne verjameta in v realistično osnovo vnašata nadnaravno. Razlika med tema načinoma je, kako pripovedovalec zaznava iracionalno podobo sveta. V magičnem realizmu nadnaravno ni predstavljeno kot problematično, bralca ne zbega. Magični realizem ne diskriminira nobenega od obeh svetov, vsak je enako utemeljen, upravičen in samoumeven.
2. Kriterij razrešitve logične antinomije: implicitni avtor je izobražen v skladu z našimi konvencionalnimi normami razuma in logike in zato lahko prepozna nadnaravno kot nasprotno zakonom narave, vendar skuša sprejeti podobo sveta določene kulture, zato da bi ga lahko opisal. Odpravi antinomijo med naravnim in nadnaravnim, zato da bralec, ki na semantični ravni prepozna dva nasprotujoča si logična koda, suspendira svojo sodbo o tem, kaj je v fiktivnem svetu racionalno in kaj iracionalno. Magični realizem zato ne sodi niti v fantastiko (ustvarjanje sveta, ki je popolnoma različen od našega) niti realnost (naš konvencionalni, vsakdanji svet). Magični realizem razdira našo konvencionalno podobo realnosti.
3. Kriterij avtorjeve molčečnosti: odsotnost očitne sodbe glede resničnosti dogodkov in avtentičnosti podobe sveta, ki jo izražajo junaki v besedilu. Magični realist predstavlja podobo sveta, ki je radikalno drugačen od našega, kot enako veljavno. Ne cenzurira niti ne kaže presenečenja.

(Virk 2000: 124–128)

FANTASTIKA V LAINŠČKOVIH ROMANIH

Pri romanih Ferija Lainščka je oznaka magični realizem močno vprašljiva. Prisotna sta tako naravno kot tudi nadnaravno, vendar nadnaravni dogodki v romanih večinoma niso prikazani kot nekaj normalnega ali samoumevnega. Nasprotno, implicitni avtor se jim ves čas čudi, jih

prepoznavna kot nekaj nenavadnega in neznanega, s tem pa vzbuja dvom tudi v bralcu. V romanih sta hkrati prisotna dva konfliktna koda, svet verjetnega in svet nenavadnega, avtor antinomije ne poskuša odpraviti, tudi skrivnost nadnaravnega večinoma ostane nepojasnjena.

Na oznako magični realizem so stroko »navedle nekatere podobnosti (obnavljanje mita, ciklični čas, vaška skupnost...), da je spregledala bistvene razlike njihove fantastičnosti /.../. Najnovejši slovenski romani so namreč modificirani tradicionalni romani /.../, ki so iz postmodernistične poetike izbrali le nekatere, najpogostejše formalne postopke, zato še vedno ohranjajo klasično podobo fantastičnosti.« (Zupan Sosič 2006: 71.)

Možno je, da je magični realizem vplival na Lainščkovo pisanje. V preteklih letih je imel »velikanski vpliv na vso svetovno književnost, saj so ta dela veljala za absolutno najvišji dosežek svetovnega romanopisja. Vendar opazimo tudi razlike, ki so vsaj delno posledica kulturnih razlik in porajajo dvom o tem, da gre pri Slovencih res za magični realizem.« (Virk 1998: 43.) V romanih Ferija Lainščka magično in fantastično nista povsem običajni sestavni del tega sveta, ampak vedno kažeta na neko realnost, ki je za ali nad opisano realnostjo: recimo na hudiča (ali boga) v *Ki jo je megla prinesla* (Virk 1998: 43–44).

Alojzija Zupan Sosič za romane pisateljev »slovenskega obrobja«², ki poleg preoblikovanja pravljic in vraž, nenavadnih starih zgodb in ljudskega verovanja vsebujejo tudi miselno ozadje arhaične pripovednosti (sprožilko različnih magičnih učinkov), ciklični pripovedni čas in časovnoprostorsko neumestljivost, vendar spadajo v fantastiko v ožjem smislu, uporablja poimenovanje *pokrajinska fantastika*.

² Pisatelji, ki remitizirajo in obnavljajo regionalno eksotičnost Istre (Marjan Tomšič), Prekmurja (Feri Lainšček) in Prlekije (Vlado Žabot).

Ptič, gosi in voda v *Ki jo je megla prinesla*

Roman *Ki jo je megla prinesla* se začne s pisateljevim uvodnim nagovorom skrivnosti: *Skrivnost, pomagaj mi,/ da ne zapišem ničesar,/ kar mora ostati skrivnost!* S tem Lainšček že v naprej pove, da bralcu dogodki ne bodo povsem razjasnjeni, roman pa tako že sam potisne v okvir fantastike. Iz nerazrešenosti skrivnosti izvira stalno tesnobno razpoloženje romana, katerega vzvode Zupan Sosičeva naveže na grozljivi roman.³

Zasnova romana in imena poglavij spominjajo na svetopisemske zgodbe iz stare zaveze (*Pokora, Pregnani, Legenda*), pomenljiva referenca pa je tudi citat iz *Jobove knjige*, ki roman naveže na judovsko mitologijo. V območje krščanske mitologije roman vstopi predvsem s posameznimi motivi (npr. Kristus na križu) in z dokončno usodo Mokuša, ki spominja na apokalipso iz *Razodetja*, ki pravi, da bo popolni propad prizanesel le tistim, ki so živeli po božjih navodilih (Ovsec 2007: 41). Kot bralec izve na koncu romana, se obnovljene cerkve povodenj ni dotaknila, pogoltnila in potopila pa je ves preostali Mokuš. Poleg krščanske mitologije v romanu nastopata tudi grška in slovanska, vse pa se med seboj prepletajo.

Lainšček grozljivost pokrajinske fantastike romana dosega tudi z izbiro okolja – meglene prekmurske ravnice, polne šaša in močvirij. V njej ima zlo »najprej zapeljivi videz, nato pa grozljivo iztreznitvenega.« (Zupan Sosič 2006: 86.) Duhovnik Jon Urski, ki ga za kazen pošljejo službovati v Mokuš, na svoji poti sreča nenavadnega ptiča, ki ga vabi vse globlje v močvirje. Ko izgubljen tava po njem, se mu kovač in njegova domačija zazdita kot zatočišče, vendar se ta občutek kmalu sprevrže v svoje nasprotje, saj hoče kovač najprej podkovati kravo, nato pa podkuje kar Jona. Grozljiva fantastičnost dogodka postane usodna za glavnega junaka, saj sproži še več tovrstnih fantastičnih dogodkov. Napovedujejo jih motivi nenavadnih predmetov ali živali. Zupan Sosičeva (2006: 86) jih glede na njihovo znotrajbesedilno kognitivno »motiviranost« razdeli na tri skupine:

- 1) Logični napovedniki: močvirje, megla, brezpotje, tavanje, nelagodje pred novo službo.
- 2) Nelogična skrivnostna znamenja: ptica vodnica, podkovanje krave, sprememba krofov v konjske fige, nastanitev belih gosi v župnišču, gaganje Malega.

³ Od predpisanih vzorcev grozljivega romana so prisotni nenavadni dogodki in stanja počasne izgube zavesti: postopno blaznenje Ciriya, mesečništvo Malega in duhovnikove moreče sanje (Zupan Sosič 2006: 86).

- 3) Simbolni znaki: lepljivo blato kot trajna tesnoba, izpuljen kravji rog, ki s krvjo napove zločine, groteskni podobi Kristusa kot simbol sprevržene vloge cerkve ali transcendence nasploh.

Ptica

Eden najbolj pogostih simbolov v romanu in napovedovalec fantastičnih dogodkov je simbol ptice. »Ptica je zaradi letenja tako rekoč vnaprej določena za simboliko razmerij med nebom in zemljo. V grščini je že beseda ptica lahko bila sinonim za napoved ali sporočilo neba.« (Chevalier 2006: 492.) Brahmani pravijo, da so žrtvovalci ali obredne plesalke ptice, ki se dvigajo v nebo. Ptica je lahko lik duše, ki zapušča telo, lahko pa simbolizira odhod razuma. Najbolj na splošno ptiči simbolizirajo duhovna stanja, anjele in višja stanja bitja (Chevalier 2006: 493).

Motiv ptice se v romanu pojavlja v dveh oblikah: kot skrivnostni ptič, ki duhovnika Jona Urskega zvabi v močvirje in kot bele gosi, ki se pojavljajo v cerkvi in ob reki v Mokušu. Ptič se v romanu prvič pojavi v poglavju z naslovom *Brezpotje*. Jon Urski si oprta prtljago in se napoti po samotnem kolovozu. Na poti se izgubi, kmalu pa pred njim v blatu pristane ptiček. Ne zdi se mu večji od vrabčka, takoj pa opazi njegovo lesketavo in barvasto perje. Hoče se ga dotakniti, vendar ptič odleti stran. Nadaljuje svojo pot in kmalu ugotovi, da ga ptič spremlja. Njegova navzočnost in njegovo oglašanje mu začneta postajati neprijetna. »Bilo je namreč to povsem svojsko, čudno zamolklo, nekam jecljajoče žgolenje, ki ga je bilo sredi te snetljive tišine prav neprijetno slišati.« (Lainšček 1993: 22.) Pomisli celo, da gre za privid, zazdi se mu, da ga ptič nekam vabi, ali pa ga želi pregnati. Ko tako tava, brede vse globlje v močvirje in se izgubi. Prispe do samotnega poslopja, kjer se zgodi prvi fantastični dogodek. Nenavadni možakar, ki Jona zaloti postopati naokoli, po čudnem pogovoru in po tem ko mu sredi noči ni uspelo podkovati krave, podkuje kar Jona. Njega namreč okrivijo, da je kravo spustil na prostost ter ga označi za hudiča. »Podkovani je ali naj bi bil hudič; hudič ima kopito, le na kopita se stavlja podkve.« (Kermauner 1993: 162.) Jon Urski se nato podkovan zbudi na bregu reke, ki ločuje Mokuš od ostalega sveta. Bralec na tem mestu ni prepričan, ali se je opisani dogodek resnično zgodil ali gre le za junakove blodnje, vendar se dvom razblini, ko Jonovo podkev opazi brodar Ciri, ki ga prepelje čez reko in mu proda svoj škorenj. Drugič se ptič pojavi, ko Jona (ki se je že nastanil v cerkvi) obiščejo koristoljubni Barabaš, Votek in Lanščak. Predlagajo mu obnovo cerkve, od tega si obetajo kupčijo. Ob njihovem prihodu se zasliši hreščeč krik ptiča, predsmrtni krik, ki napove smrt Barabaša. Zatem ga obiščeta tudi ženski, ki mu povesta, da je Malega rodila ženska, ki jo je megla prinesla. Podarita mu krofe, ki se

kmalu spremenijo v konjske fige. Ko ju o tem kasneje povpraša, trdita, da krofov sploh še nikoli nista pekli. Ptič se spet oglasi, ko se Jon prepira s Cirijem. Cirija je ponoči obiskala ta, ki jo je megla prinesla. Od takrat misli samo še nanjo, Jona poprosi, naj jo pošlje k njemu. Ker je ni (sam trdi, da jo je med tem videl z Malim), grozi, da bo Malemu storil nekaj hudega. Na koncu romana ga tudi ubije. Ko za to izve Jon, Cirija v besu udari in potisne v reko. Ptič se ponovno pojavi, ko Jon beži iz Mokuša. Tako kot prvič mu tudi tokrat sledi in ne neha peti, dokler se Jon od jeze ne požene za njim⁴. Ptiča želi pokončati, četudi pri tem umre on sam, verjame, da je prav ptič vir vse njegove nesreče. Med lovom prispe do hiše, kjer mu neznana ženska pripravi kopel. Jon v sobi zagleda kletko s ptičem, za katerim se je poganjal le malo prej. Izve, da je ženska Magda Gregorjan – ta, ki jo je megla prinesla. Vidi brazgotine, ki jih ima na nogah, izve, da so tudi njo podkovali. Za Jona je to preveč, zbeži in se zbudi na ciganskem vozu. Cigani mu povejo, da je Mokuš zalila voda.

Ptič torej vseskozi napoveduje fantastične ali grozljive dogodke, njegova skrivnost pa bralcu ostane nepojasnjena, saj o njem, poleg tega da je pred povodnijo pripadal pokojnemu župniku Janošu Talaberju, ne izve ničesar.

Simbolno vlogo imajo tudi gosi, ki obsedajo Malega. So simbol zakonske zvestobe in njihovo prisotnost v cerkvi si lahko razlagamo kot opomin na greh, ki se je tam zgodil, ko je Magda z Janošem Talaberjem prevarala svojega moža. Vplivajo na Malega, ta ponoči gaga in jim sledi. Pojavljajo se tudi ob reki, z njimi pa se včasih pojavi tudi Magda. Po nekaterih verovanjih se čarovnice ponoči spremenijo v gosi. Gosi v romanu predstavljajo slabo magijo, saj so povezane z Magdo in njenim grehom, ki je prebivalce Mokuša usodno zaznamoval.

Voda

Simbolični pomeni vode se delijo na tri prevladujoče teme: vir življenja, sredstvo očiščevanja in središče preporoda oz. obnavljanja (Chevalier 2006: 662). Voda ima v sebi očiščevalno lastnost in velja za sveto. Zato se uporablja v obrednem umivanju. Zaradi svoje lastnosti odstrani vse prekrške in umazanijo (Chevalier 2006: 664). Voda je tudi kaznovalno sredstvo. V Bibiliji visoka voda pomeni preizkušnjo – odstrani krive, grešne in prizanese nedolžnim. Lainščkov Mokuš je voda preplavila kar dvakrat. Prvič se je to zgodilo po smrti župnika

⁴»Besnel je nanj, ga klel in je pobiral, kar mu je prišlo pod roko, da bi ga sklatil. Ptiča je ta njegova jeza samo še razdražila, da ga je obletaval kakor osa in je vreščal kot sraka. Kljub grudam, s katerimi ga je zaman lovil, se mu je poganjal povsem nad glavo in je nato frleč bežal v višave. Jon Urski se je vmes pomirjal in si je dopovedoval, da mora svojo pot, a ko je bil vreščač spet blizu, ga je spet popadlo, da je kar mečkal. Dokler ni potem že ves razkačen sklenil, da bo šel z njim do groba.« (Lainšček 1993: 127.)

Janoša Talaberja, preživeli so le redki. Eden takih je njegov slepi sin Mali, ki ohrani nedolžnost duše in kar naprej moli še za sovaščane. Drugič se je voda pojavila, ko je Jon Urski zbežal iz Mokuša. Uporabil je brod, ki je nato ostal na drugi strani reke in se podobno kot Noe na barki edini rešil katastrofe. Voda je poleg Jona milostno ohranila tudi obnovljeno cerkev, kar zgodbi daje upanje in nakazuje morebiten konec Jonovega iskanja.

Voda vzbuja v romanu fantastičnost tudi v obliki močvirja. Močvirje je temačen, skrivnosten blodnjak. V bralcu povzroči občutek tesnobe in ohranja grozljivo ozračje. Močvirje je prek Jonove izgubitve prehod v vse nadaljnje fantastične dogodke. Povezano je tudi z meglo in s to, ki jo je megla prinesla.

Magda Gregorjan – ta, ki jo je megla prinesla

Največ fantastičnosti izseva naslovna oseba romana Magda Gregorjan. Pisatelj bralcu ne ponudi konkretne razlage, kdo ta oseba je, ve se le, da je za njeno grešno ljubezen z župnikom Janošem Talaberjem njun otrok kaznovan s slepoto, vas pa s povodnijo. Je skrivnostna, v romanu nastopi le na koncu, vendar je vseeno ves čas prisotna. Vaščani jo imenujejo opisno (ki jo je megla prinesla).

Bela violina in skrivnostna Fikale v *Namesto koga roža cveti*

Roman *Namesto koga roža cveti* je zgodba o ciganski žalosti in hrepenenju. Je zgodba o dveh prijateljih in pol bratih Halgatu in Pištiju ter njunem iskanju boljšega življenja. Matej Bogataj cigansko hrepenenje poimenuje kot čef: »Če se torej hrepenenje izogiba in umika pred akcijo v svet zasebnega in sentimentalnega, se čef z nase usmerjeno akcijo – ali pa s takšno, ki zadevo še dodatno in izdatno poslabša – hote odreka spravi, pomirjenosti, konformizmu. Bolečino, ki jo povzroči v sebi trajajoče hrepenenje, čef pozunanji, manifestira, spravi na dan, in sicer vedno na tak način, da razbija družbo in napada njene konvencije.« (Zupan Sosič 2006: 88–89.)

Dogajanje romana je postavljeno v socialistično Jugoslavijo. Protagonist Halgato, čigar podoba se na začetku izvije iz večernih meglic, ki tkejo odejo za vse, kar si želi zaspati, živi zunaj Velike vejsi in Lacki rome, ciganskega naselja, od koder je doma in igra belo violino, darilo očeta Mariške, da bi ob njenih zvokih pozabil na svoje žalostno otroštvo (Premrl 2006: 29). Oče ga je v noči, ko je vedel, da bo zaradi umora aretiran, naučil igranja nanjo. Mama po očetovem odhodu v vas pripelje novega moža Bumbaša, brusilca nožev, njegovi dve hčeri in sina Pištija. Halgato in Pišti postaneta dobra prijatelja. Bumbaš se odloči, da bo Pištiju omogočil dostojno življenje in ga poslal v šole. Z družino zato potujejo in služijo denar, pri tem pomaga tudi Halgato s svojim igranjem violine. Od ciganskih glasbenikov izve o skrivnosti svoje bele violine. »Poznal sem ga, ki mu je bila usojena Bela vrana, je naposled zašepetal starec. Nikoli ni igral v nobeni ciganski bandi, ker ga nismo hoteli medse. Moral je hoditi po svojih poteh, čeprav je bil velik muzikaš /.../« (Lainšček 1991: 88–89) je povedal Bážika Muzikaš. Lastniku bele violine sta usojeni žalost in samota, saj je Mariška zanj v zameno dal svojo sestro. Sprva je bila violina črna in je imela čudovit zvok, je pripovedoval Bážika Joška Bači. Mariška je tako neke noči pod pretvezo pripeljal sestro do nekega mejaša in v zameno prejel violino. Pravili so, da je ob igranju zaspal. Naslednji dan pa je violina, ki je bila zvečer še črna, postala bela. Sestro so našli na meji – dvakrat prestreljeno.

Poleg bele violine pa so s svojimi prerokbami vir fantastičnosti v romanu tudi skrivnostne starejše ciganke, med njimi izstopa baba Fikale. Zaradi svoje nenavadno visoke starosti in matriarhalne vloge v skupnosti je podobna Marquezevi Úrsuli Iguarán. Zdi se, da je prisotna

že od nekdanj, vaščanom pomaga v stiski, daje nasvete in prerokbe, je čudežna zdravilka, zdi pa se tudi, da prav ona najbolje razume cigansko žalost in nesrečno usodo⁵.

Poleg pokrajinske specifičnosti se v romanu *Namesto koga rožacveti* fantastika napaja tudi iz simboličnih predmetov in prerokb. Glavni junak Halgato je obsojen na propad, saj Lainšček z njim obnavlja tudi mit o ljudskem godcu, posebnežu⁶, ki ga ljudstvo zavrača. Prekletstvo njegove bele violine se povezuje z negativno semantiko bele barve (npr. bele gosi) v romanu *Ki jo je megla prinesla* (Zupan Sosič 2006: 88–89).

Prekmurje in reka Mura v *Ločil bom peno od valov* in *Muriši*

V romanih *Ločil bom peno od valov* in *Muriši* se fantastičnost tako kot v *Ki jo je megla prinesla* in *Namesto koga roža cveti* napaja iz pokrajinske specifičnosti Prekmurja – ravnice, šaša in reke Mure. Lainšček je magičnost Prekmurja opisal takole: »Prekmurje je nekaj posebnega, geografsko, jezikovno, tu so drugačni sentimenti. Ampak tega ne bi reduciriral samo na Prekmurje, to je neka posebna panonska melanholija, moj kolega je rekel 'stepska melanholija'...« (Zupan Sosič 2006: 89.)

V uvodu romana *Ločil bom peno od valov* vodni inženir Julian Spransky, sin Elice in Ivana, v svojem diplomskem spisu o Muri napiše, da je to reka, ki izvira v Lungauu v Visokih Turah in se pri Legradu v Panoniji izliva v Dravo, pri nas pa nosi ime Mūra. Njen zelo verjetni indogermanski besedni koren 'mori' lahko še najbolj natančno prevedemo kot telo vode. A še zmeraj nas njeno ime spominja tudi na starogrško besedo 'moira', ki pomeni usoda. Prav v tako opisanih fizičnih in metafizičnih razsežnostih pa je najverjetneje zaobjeto vse njeno skrito bistvo (Lainšček 2010: 6). Mura je usodna za junake v romanih, ob njej pa se tudi odvijajo vsi ključni dogodki. Izvor fantastičnosti v teh dveh romanih je torej skrivnostna reka Mura s svojimi okljuki in mürskim duhom⁷, pojavljajo se tudi magično-poetične prvine, ki izhajajo iz sanj, usodne danosti, notranjih vzgibov »slutljivosti« in hrepenenja po neznanem.

⁵ »Že sto let sem z vami, že ves ta čas vas gledam, je potožila. Že toliko let vas rojevam, vas na pare devam. Vse vaše nesreče sem objokala, vsako posebej sem si zapomnila, vsakega sem pred njimi še pravi čas opomnila, vi pa jih vseeno nikoli niste znali zaobiti. Ker: če je le kateri v nesrečo bredel, brž je tudi druge klical, da so se utopili. Če pa je – Bog dal – kateri le tam hodil, kjer je sreča, je zmeraj še druge k sebi vabil, da so mu jo pohodili.« (Lainšček 1991: 145.)

⁶ Halgato kot deček ljubi temo. Z mižanjem se seli iz zunanjega v svoj notranji svet. Poleg prekletstva bele violine po očetu podeduje tudi izreden talent in umetniško občutljivost.

⁷ Ljudje ob reki so verjeli, da lahko device od mürskega duha izprosijo dež. K rečnemu bregu so tako privedli mlade deklice. Te so morale priseči na svojo nedolžnost, nato so v vodo spustile vrbove košarice s suhljadjo in jih darovale duhu. Če je v naslednjih dneh deževalo, je bila daritev sprejeta. Če pa se je suša nadaljevala, je

Skrivnostna je tudi mazačka neni Uj, ki v marsičem spominja na ciganko Fikale v romanu *Namesto koga rožacveti*. Vedeževalka Eličini mami napove, da si Ivan želi le njenega otroka. Z Elico odideta do neni Uj, ta pa jima pove, da Elica že nosi njegovega otroka. Mazačka se je rodila velika za dlan, saj je njena mama nosečnost skrivala zaradi svojega očeta, ki ni odobral njene zveze s ciganom. Nikoli ni zrasla in Elici je segala le do pasu. Pravili so, da je neni Uj pomagala le z besedami in zdravila s pogledom. Poskusila je Eličin urin in iz okusa razbrala, da je Elica noseča. V kozarec je nato potopila skrivnostni kamen, za katerega je povedala, da je njeno največje bogastvo, ki ji omogoča neumrljivost: »Molčala bom in bom še gledala, kako se svet rojeva znova /.../. Ko se bom mogoče naveličala, pa bom požrla svoj kamen in z njim umrla.« (Lainšček 2010: 81.)

pomenilo, da je ena od deklet lagala. Osumljenko so privezali na dno čolna in je spustili v valove. Če se ji je uspelo nekako rešiti, je bil to dokaz njene nedolžnosti, če pa ne, so verjeli, da jo je vzel mürski duh (Premrl 2006: 34).

SKLEP

V diplomskem delu sem obravnavala štiri romane Ferija Lainščka, ki vsebujejo elemente fantastike. Nekateri elementi, kot so obnavljanje mita, ciklični čas in vaška skupnost, so stroko sprva zavedli v oznako magični realizem, ta pa je pri tem spregledala, da so najnovejši slovenski romani namreč modificirani tradicionalni romani, ki so iz postmodernistične poetike izbrali le nekatere formalne postopke, zato še vedno ohranjajo klasično podobo fantastičnosti. Po Chanadyjevi, ki v treh kriterijih določi fantastiko in magični realizem, sta v Lainščkovih romanih prisotna tako naravno kot tudi nadnaravno, vendar nadnaravni dogodki v romanih večinoma niso prikazani kot nekaj normalnega ali samoumevnega. Implicitni avtor se jim ves čas čudi, jih prepozna kot nekaj nenavadnega in neznanega, s tem pa vzbuja dvom tudi v bralcu. V romanih sta hkrati prisotna dva konfliktna koda, svet verjetnega in svet nenavadnega, Lainšček antinomije ne poskuša odpraviti, tudi skrivnost nadnaravnega večinoma ostane nepojasnjena. Fantastičnost Lainšček dosega tudi z izbiro okolja – meglene prekmurske ravnice, polne šaša in močvirij, v kateri ima zlo najprej zapeljivi videz, nato pa grozljivo iztreznitvenega. Takšna je na primer ptica v *Ki jo je megla prinesla*, ki župnika Jona Urskega zvabi v močvirje in pa naslovna oseba romana, Majda Gregorjan. Fantastične dogodke v tem romanu napovedujejo nenavadni predmeti, živali in znamenja, ki jih Zupan Sosičeva razdeli v tri skupine: logični napovedniki (močvirje, megla, brezpotje, tavanje, nelagodje pred novo službo), nelogična skrivnostna znamenja (ptica vodnica, podkovanje krave, sprememba krofov v konjske fige, nastanitev belih gosi v župnišču, gaganje Malega) in simbolni znaki lepljivo blato kot trajna tesnoba, izpuljen kravji rog, ki s krvjo napove zločine, groteskni (podobi Kristusa kot simbol sprevržene vloge cerkve ali transcendence nasploh). V romanu *Namesto koga roža cveti* se fantastika napaja iz simbolnih predmetov (kot je bela violina, ki je bila pridobljena na nemoralen način in zato tistemu, ki igra nanjo, prinaša žalost in osamljenost) ter skrivnostnih cigank s čudežnimi lastnostmi. V romanih *Ločil bom peno od valov* in *Muriši* fantastičnost izhaja predvsem iz pokrajinske specifikke Prekmurja z reko Muro, ki je s svojo skrivnostnostjo in privlačnostjo usodna za junake obeh romanov, pa tudi iz nenavadnih oseb, kot je mazačka neni Uj, ki v večini lastnosti ustreza skrivnostni ciganki Fikale iz *Namesto koga roža cveti*.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

- ❖ Feri Lainšček: *Ki jo je megla prinesla*. Ljubljana: Prešernova družba, 1993.
- ❖ Feri Lainšček: *Ločil bom peno od valov*. Ljubljana: Študentska založba, Mladinska knjiga, 2010.
- ❖ Feri Lainšček: *Muriša*. Ljubljana: Študentska založba, Mladinska knjiga, 2006.
- ❖ Feri Lainšček: *Namesto koga roža cveti*. Ljubljana: Prešernova družba, 1991.

LITERATURA

- ❖ Amaryl Beatrice Chanady: *Magical Realism and the Fantastic. Resolved Versus Unresolved Antinomy*. Garland Publishing, inc., New York & London 1985.
- ❖ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant: *Slovar simbolov. Miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006.
- ❖ Taras Kermauner: *Kaj – koga – je prinesla megla?*V: Feri Lainšček: *Ki jo je megla prinesla*. Ljubljana: Prešernova družba, 1993.
- ❖ Janko Kos, Ksenija Dolinar in Andrej Blatnik: *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- ❖ Klemen Lah, Andreja Inkret: *Slovenski literarni junaki*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.

- ❖ Mateja Ovsec: *Mitološko v sodobnem slovenskem romanu*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2007.

- ❖ Maja Premrl: *Prekmurje v Lainščkovih romanih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2006.

- ❖ José David Saldivar: *Postmodern Realism. V: The Columbia History of the American Novel*. Columbia University Press, 1991.

- ❖ Tzvetan Todorov: *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Cornell University Press, 1975.

- ❖ Tomo Virk: *Premisleki o sodobni slovenski prozi*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998.

- ❖ Tomo Virk: *Strah pred naivnostjo. Poetika postmodernistične proze*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Novi pristopi), 2000.

- ❖ Alojzija Zupan Sosič: *Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*. Jezik in slovstvo, 2001, letnik 46, številka 4, 149–160.

- ❖ Alojzija Zupan Sosič: *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Študentka založba Litera, 2006.